

УДК 94:355.244.1"1944"

**КУЦЬКА ОЛЕСЯ,**

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри тактики факультету бойового застосування військ Академії сухопутних військ, м. Львів

## **РАДЯНСЬКА ПРОПАГАНДА СЕРЕД СВОЇХ ВІЙСЬК НАПЕРЕДОДНІ ВСТУПУ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ НА ТЕРИТОРІЮ КРАЇН ЄВРОПИ (II пол. 1944 року)**

У статті аналізується зміст радянської пропаганди та агітації при роботі з особовим складом Червоної Армії на завершальному етапі Другої світової війни на європейському театрі воєнних дій. Показано, що основною метою пропагандистських та агітаційних заходів було забезпечення належного морально-психологічного стану радянських бійців. Визначаються взаємозалежність ідеологічної роботи серед радянських військ із політичними відносинами між СРСР та країнами Європи, у які планувався вступ Червоної Армії, і з керівними документами щодо організації та проведення пропагандистських заходів.

**Ключові слова:** Червона Армія; країна перебування; іноземні контингенти; пропаганда; морально-психологічний стан військ.

**Постановка проблеми.** В останні роки в Збройних силах України створено певну систему військово-наукових установ, що забезпечило належний рівень дослідження військової історії та воєнного мистецтва. При значному рівні історичного осмислення застосування видів збройних сил і родів військ у роки Другої світової війни, патріотичної та ідеологічної роботи у військах залишається ще багато малодосліджених питань. Серед таких - пропагандистська робота, яка є складовою частиною такого вузького аспекту, як процес підготовки до вступу Червоної Армії на територію країн Європи. Тут поряд із питаннями накопичення достатньої кількості зброї й техніки та поповнення людських запасів, уведення резервів стояло питання моральної та ідеологічної готовності особового складу до бойових дій на території іноземних держав та повоєнній присутності в їхніх межах. Дослідження радянської пропагандистської роботи з офіцерами та солдатами Червоної Армії напередодні переходу кордонів СРСР дасть змогу більш глибоко зрозуміти процеси підготовки військово-політичного керівництва Радянського Союзу до бойових дій у Європі й таким чином більш повно вивчити цей період історії.

У свою чергу, знання доцільності, правильності та своєчасності тих чи інших пропагандистських заходів за історичними прикладами слугують переходом до правильного розуміння планування та проведення сучасного інформаційно-психологічного протистояння, що й зумовлює **актуальність дослідження та його практичне значення.**

**Аналіз публікацій з проблеми.** Попри значні й вагомі дослідження пропаганди в ході Другої світової війни, дослідники здебільшого оминали питання пропагандистського забезпечення бойових дій Червоної Армії напередодні та під час наступальних операцій у Європі або торкалися його лише окремими загальними фразами. Це стосується й найбільш відомих в Україні робіт, у яких приділяється увага інформаційній війні в 1939-1945 рр., а саме: "Психологічна війна" Д. Волкогонова, "Секрети психологічної війни" С. Криська, "Пропаганда як зброя у війні" Р. Зульцмана, "Як перемикають народи" Г. Почепцова та ін. З іншого боку, існує низка ви-

дань, серед яких "Ідеологічна робота КПРС у діючій армії 1941-1945", "Політоргани радянських збройних сил" тощо, які розкривають суть партійної та ідеологічної роботи серед радянських військ. Становлять інтерес праці М. Семиряги "Боротьба народів Центральної та Південно-Східної Європи проти німецько-фашистського гноблення", авторського колективу на чолі з О. Бабіним "Звільнювальна місія Радянських Збройних сил у Європі у Другій світовій війні", які здебільшого розкривають хід бойових дій Червоної Армії на території певних країн Європи. І хоча вищезазначені видання містять значний фактичний історичний матеріал, відомостей, які б одночасно розкривали таку вузьку проблему, як пропагандистське забезпечення стану та підготовки радянських військ до бойових дій за межами СРСР, у них немає, а наявні факти ідеологічної та пропагандистської роботи не мають впорядкованого характеру й не дають можливості створення цілісної картини щодо форм і способів інформаційно-психологічної роботи. Більше того, видання радянського періоду страждають на необ'єктивність через завуальованість тогочасною ідеологією. Серед сучасних вітчизняних видань із питань пропаганди та агітації в лавах Червоної Армії слід відзначити монографію Р. Гули "Армія. Війна. Радянський патріотизм..." Автор надзвичайно докладно виклав роботу політпрацівників у формуванні почуття патріотизму в радянських солдатів та офіцерів (щоправда, у ході бойових дій на території України) та окремі наслідки від проведених виховних заходів знайшли своє відображення в подальшому формуванні радянських військових як воїнів-інтернаціоналістів.

Таким чином, розпорошеність відомостей та відсутність узагальнення роботи радянських пропагандистів зі створення необхідного морально-психологічного стану, політичної обізнаності та ідеологічних переконань в особового складу Червоної Армії в другій половині 1944 року потребує продовження досліджень, які автор намагається провести в цій науковій статті.

Отже, **новизна** роботи впливає, по-перше, із недостатньої кількості вітчизняних публікацій, присвячених пропаганді серед своїх військ, зокрема формуванню морально-психологічного стану напередодні бойових

*№ 6 (126) листопад-грудень 2013 р.*

дій на території іноземних держав у часи Другої світової війни. По-друге, це дослідження виокремлює із загальної кількості публікацій розпорошений матеріал та конкретизує напрями, форми й способи пропагандистської роботи на одному з етапів просування радянських військ у вищезазначеній війні.

Виходячи з недостатньої вивченості проблеми, у цій статті ставимо **метою** проаналізувати й чітко виокремити особливості ведення пропаганди радянським керівництвом серед своїх військ саме перед початком стратегічних наступальних операцій на європейському театрі воєнних дій (ТВД) у завершальному періоді Другої світової війни; визначити основні напрями та форми морально-психологічної роботи радянських воєнних рад та пропагандистів із солдатами та офіцерами Червоної Армії щодо їх поведінки, ідеологічної обізнаності та морально-психологічного стану під час бойових дій.

**Виклад основного матеріалу.** Перед тим як визначити особливості радянської пропаганди, необхідно зауважити, що вона прямо залежала від дипломатичних відносин та історичних зв'язків між конкретною країною Європи та СРСР. Так, із восьми країн Центральної та Південно-Східної Європи, на територію яких вступила Червона Армія в роки Другої світової війни, у три країни вона зайшла на основі відповідних міжурядових угод. Наприклад, у Чехословаччину - відповідно до Угоди від 8 травня 1944 року.

Дещо по-іншому склались відносини Радянського Союзу з Польщею. Як відомо, з вини польського уряду в еміграції відносини СРСР з ним були перервані навесні 1943 року, тому принципову угоду на вступ радянських військ на територію Польщі радянське Верховне Командування на початку липня 1944 року отримало від делегації створеного у Варшаві підпільного парламенту - Крайової Ради Народової. Відповідну угоду між Радянським урядом та Польським комітетом національного визволення, створеним у м. Хелмі 21 липня, було підписано дещо пізніше - 26 липня.

Щодо вступу радянських військ на територію Югославії, то в другій половині 1944 року керівництво Національного Комітету Визволення Югославії (НКВЮ) неодноразово висловлювало побажання про встановлення більш тісної бойової співпраці між Червоною Армією та НКВЮ у створенні єдиного фронту боротьби двох братніх армій. У заяві ТАРС від 29 вересня 1944 року з урахуванням тогочасної обстановки про обставини вступу радянських військ у Югославію йшлося, що радянське командування звернулось із проханням до НКВЮ надати згоду на тимчасовий вступ радянських військ на югославську територію, що межувала з Угорщиною [1, с. 265].

У решту країн Європи, які активно вели бойові дії проти Радянського Союзу (маємо на увазі, що в складі Німеччини тоді перебували Австрія, Угорщина, Румунія та Фінляндія) [1, с. 265]; або які провадили проти нього ворожу політику (наприклад, монархо-фашистський режим Болгарії); або країн, частину яких вони звільняли за угодою із союзниками (Північна частина Норвегії) [2, с. 370], радянські війська вступали по праву переможців та в силу воєнної необхідності з метою розгрому військ противника.

Нові військові реалії на радянсько-німецькому фронті - майбутній вступ на території держав Європи - викликали потребу відпрацювати додаткові чіткі установки, які мали визначати завдання та поведінку радянських військ та влади на території держав/перебування. Перш за все, значний конкретний матеріал із військової та політичної спрямованості містився в найважливіших дипломатичних документах радянського

уряду. У них формулювалась зовнішня політика СРСР у цілому й стосовно окремих районів, розкривались відносини Радянського Союзу з країнами, на територію яких планувався вступ радянських військ під час війни. З метою доведення до свідомості кожного солдата сутності розробленої партією політики стосовно майбутнього державного, економічного та культурного життя європейських народів, необхідністю підняття на новий рівень розуміння значущості визвольної місії СРСР вийшли та активно доводились до особового складу Червоної Армії накази Верховного Головнокомандувача № 95 від 23 лютого 1943 р.; № 195 від 1 травня 1943 р.; № 309 від 7 листопада 1943 р., № 16 від 23 лютого 1944 р., № 70 від 1 травня 1944 р. [3, с. 170]. Установки щодо поведінки представників Червоної Армії за кордоном були сформульовані в Заяві Радянського уряду від 2 квітня та Постанові ГКО від 10 квітня 1944 року [4, с. 105]. Надалі при вступі радянських військ на території країн Європи радянський уряд приймав подібного змісту постанови. Вони доводились як до відома радянських військ, так і до населення країни перебування по радіо або шляхом спеціальних звернень радянського командування [1, с. 266].

Керівними документами для військових рад та політorganів, які визначали основні напрями та конкретний зміст ідеологічної роботи зі зміцнення інтернаціональної бойової співдружності армій, служили постанови ЦК ВКП(б) з ідеологічних питань, рішення Державного Комітету Оборони, накази Верховного політичного управління Червоної Армії. Широко використовувались також промови, виступи, статті керівних діячів партії та держави, із яких військові ради та політorganи постійно черпали відповіді, що характеризували зміст визвольної місії СРСР та його армії в Європі, сутність радянської програми демократичного устрою післявоєнного світу, політичну спрямованість антифашистського руху опору в європейських країнах тощо [3, с. 166].

Величезне значення для всієї ідеологічної роботи у військах, у тому числі з пропаганди бойової співдружності армій, напередодні вступу Червоної Армії в зарубіжні країни мали вказівки Політбюро ЦК партії, які доводились на нараді членів воєнних рад фронтів у травні 1944 року. Відповідно до них, питання патріотичного та інтернаціонального виховання у військах ставились у центр усієї виховної роботи політorganів [Там само, с. 173].

Основним відповідальним органом щодо прищеплення солдатам та офіцерам вищезазначених політичних та моральних принципів поведінки було Головне політичне управління (ГоловПУ) Робітничо-Селянської Червоної Армії (РСЧА). Його працівники допомагали політorganам, партійним і комсомольським організаціям роз'яснювати воєнно-політичну обстановку, завдання, поставлені Центральним Комітетом партії. Вони ж контролювали виконання цих вказівок [5, с. 245].

Аналіз радянських пропагандистських заходів, спрямованих на свої війська, дозволяє виокремити два етапи їх організації та проведення. Перший - це загальна агітація та пропаганда напередодні початку наступу Червоної Армії в Європі. Другий - напередодні наступу на кожну окрему європейську країну. Зупинимось на характеристиці кожного з названих етапів.

Основними питаннями, над якими працювали радянські воєнні ради та політorganи, **на першому етапі** були:

1) до радянських військ доводилось, що їхній вступ у межі тієї чи іншої країни диктується винятково військовою необхідністю й протистоянням з боку військ противника, що СРСР не має на меті загарбання будь-якої

частини території цієї країни й зміни в ній суспільного ладу. Воєнним радам, командирам і політорганам пропонувалось налагоджувати зв'язки з існуючою місцевою адміністрацією, розгортати серед населення роботу з роз'яснення політики Радянського Союзу, надавати населенню всю можливу допомогу тощо [1, с. 266]. Радянським воїнам намагались прищепити думку, що їхня героїчна боротьба поєднує в собі захист національних інтересів із виконанням інтернаціонального обов'язку стосовно всіх народів, які потрапили під окупацію німецько-фашистських військ та ведуть боротьбу за свободу та незалежність [3, с. 164];

2) при вихованні високих морально-психологічних якостей у радянських військовослужбовців ураховувалось те, що наступ Червоної Армії буде проводитись на території держав, де існував капіталістичний лад. Значна частина громадян європейських країн не розуміли (та й не підтримували) комуністичних ідей СРСР [5, с. 243]. Зважаючи на це, радянські пропагандисти, з одного боку, закликали радянських воїнів бути пильними щодо представників держав із капіталістичним розвитком, а з іншого - нести в широкі маси європейського населення ідеї комунізму та соціалізму. Нагадаємо, що ще з початком звільнення України система патріотичного виховання РСЧА була остаточно скорегована на формування ідеї російського патріотизму з урахуванням класової складової радянського патріотизму [6, с. 194];

3) одним з основних завдань політорганів у цей період було виховання у воїнів високого наступального пориву. З метою спонукання особового складу до необхідності продовження боротьби за межами Батьківщини та ще більшого підняття бойового духу політоргани через військові газети популяризували героїзм воїнів у попередніх військових операціях на території СРСР [7, с. 239], спонукаючи їх до все нових звершень та самовідданості в боях уже на Європейському театрі воєнних дій. Наприклад, газета "Радянський воїн" на передовиці опублікувала матеріал під заголовком: "Червона Армія вийшла на державний кордон". У статті серед іншого були рядки такого змісту: "Ми пишаємось своїми братами - воїнами 2-го Українського фронту, вітаємо їх з великою перемогою і радіємо з ними. Не відставаймо від них, товариші! Нехай ворог ще відчує, що воїни нашого фронту вміють бити ворога майстерно..." [Там само, с. 240].

З метою підняття наступального пориву та жаги до перемоги політоргани у своїй діяльності широко використовували фронтіві, армійські та дивізійні газети. Так, уже в лютому-березні 1944 року газети Українських фронтів виступили із низкою матеріалів, у яких роз'яснювали радянським воїнам необхідність боїв, що відбуватимуться, закликали воїнів на нові подвиги [Там само, с. 233-234];

4) радянським політорганам необхідно було роз'яснити солдатам та офіцерам Червоної Армії відчайдушний опір німецько-фашистських військ. Їм доводилось витлумачувати той факт, що німецькі війська ведуть запеклі бої на завершальному етапі Другої світової війни не стільки тому, що ще вірять у перемогу Німеччини, скільки тому, що їх залякала пропаганда Геббельса словами, що "... поразка на Заході означатиме лише програму війну, поразка на Сході - повне знищення німецького народу" [5, с. 244];

5) воєнні ради та політоргани фронтів вимагали від солдатів та офіцерів Червоної Армії чіткого дотримання військової присяги, суворої дисципліни та культурної поведінки на звільнених територіях. Ці заходи диктувалась тим, що в деяких командирів та політпрацівників у зв'язку із значними перемогами радянських військ по-

чали з'являлись настрої благодушья та самозаспокоєності [7, с. 236-237];

6) перед радянськими пропагандистами стояло й таке важливе питання, як налаштування радянських воїнів на толерантне та гуманне ставлення до мешканців країн, у які буде здійснено вступ Червоної Армії. Саме тому під час лекцій, бесід та мітингів на конкретних прикладах роз'яснювали, що доброзичливе, гуманне ставлення до цивільного населення має важливе політичне значення. Кожний солдат у своїй поведінці з трудящими країни, у звільненні якої він братиме участь, має бути гідним представником країни соціалізму [7, с. 234; 5, с. 244].

Із цього приводу один із героїв роману М. Алексєєва "Солдати" висловив таке: "Там, на чужій землі, на кожного нашого солдата будуть дивитись як на представника нового світу" [8, с. 215]. Одночасно статті радянських фронтівих газет "Червона Армія", "За честь Батьківщини", "Радянський воїн", "Сталінський стяг" на своїх сторінках постійно закликали радянських воїнів бути гідними продовжувачами героїчних традицій Радянської Армії, примножувати її ратну славу в боях, нагадували про ту велику честь, яка випала радянським солдатам та офіцерам в питанні допомоги у війні країнам Європи [7, с. 236];

7) нова обстановка диктувала необхідність і систематичного ознайомлення особового складу з ходом формування на території СРСР іноземних військових частин та з'єднань, їхню мету, за яку вони готові боротись разом із Червоною Армією, а також із відомостями про їхню участь у бойових діях проти гітлерівців на радянсько-німецькому фронті [3, с. 169].

У рамках цього проводилась значна робота зі згуртування слов'янських народів у єдиний антифашистський фронт. На одному з мітингів, який відбувся в лютому 1944 року, особливо підкреслювалось, що братерство по зброї воїнів-слов'ян "прокладе свій переможний шлях на захід". "Крізь полум'я жорстоких битв, - говорилося в одній із доповідей мітингу, - пліч-о-пліч з воїнами Червоної Армії ... ідуть польські, чехословацькі, югославські воїни, прокладаючи свій шлях на захід, на батьківщину, туди, де чекають на нас страждаючі в неволі брати й сестри" [Там само, с. 171].

З метою налагодження тісних контактів та формування в радянських воїнів відчуття довіри до іноземних контингентів, які перебували на боці радянської армії, політоргани не лише почали видавати більше інформаційної літератури про підготовку іноземних формувань на території СРСР та їхню участь у бойових діях, а й організовували спілкування між представниками різних національностей. Так, наприклад, ще в 1943 році була втілена у життя ідея обміну листами між воїнами Червоної Армії та бійцями Чехословацького батальйону [Там само, с. 171].

Особливе місце у вихованні радянських воїнів у дусі інтернаціонального братерства займали заклики ЦК ВКП(б) до річниць Великої Жовтневої соціалістичної революції, Червоної Армії і до свята міжнародної пролетарської солідарності - 1 Травня. Наприклад, в одному із газет до 26-ї річниці Червоної Армії висловлювався "Бойовий привіт солдатам та офіцерам першого Польського корпусу, Чехословацьких з'єднань, Югославської військової частини в СРСР ..., які героїчно воюють на радянсько-німецькому фронті проти нашого спільного ворога - фашистських загарбників!" [Там само, с. 170];

8) залишалось відкритим питання роботи із воїнами інших національностей (зі складу республік СРСР). Як відомо, довгий час через систему патріотичного вихо-



вання розкривалась месіанська роль російського народу як старшого брата в сім'ї народів СРСР. Згодом з метою ліквідації негативних явищ у патріотичному вихованні директивою ГоловПУ РСЧА №01 від січня 1943 року вимагалось "...покінчити з недооцінкою політичної роботи серед червоноармійців неросійської національності. Рішуче зупиняти будь-які прояви великодержавницького шовінізму і націоналізму, від кого б вони не виходили..." [6, с. 203].

4 квітня 1944 року директивою ГоловПУ РСЧА №2 указувалось, що "окремі газети, які на своїх сторінках розкривають бойові дії та героїзм тієї національності, мовою якої видається газета, не приділяють... уваги роз'ясненню провідної ролі російського народу у Вітчизняній війні, недостатньо висвітлені інші народи СРСР... які ведуть боротьбу проти спільного ворога - німецьких загарбників" [Там само, с. 204].

Крім того, відбувався рівномірний розподіл військовослужбовців різних національностей по підрозділах з урахуванням пропорційних квот [Там само, с. 216];

9) роз'яснення принципів інтернаціоналізму, спільності інтересів і завдань у боротьбі з фашизмом прогресивних сил у всіх країнах, необхідності укріплення бойової співпраці Червоної Армії з іноземними частинами, які ведуть боротьбу на різних фронтах Другої світової війни із загальним ворогом - фашизмом, - було не менш актуальним напередодні вступу Червоної Армії в Європу. У рамках цього в усній пропаганді та в газетах розповідалось про участь поляків, чехів, болгар, угорців, сербів, хорватів та румун у захисті завоювань Великої Жовтневої соціалістичної революції, про інтернаціональну допомогу братам бійцям республіканської Іспанії. В агітаційно-пропагандистській роботі політорганами широко пропагувався хід спільних бойових дій радянських та іноземних воїнів [5, с. 255].

Форми та розмах роботи воєнних рад та політорганів з укріплення морально-психологічного стану військовослужбовців Червоної Армії перебували в прямій залежності від конкретних бойових завдань кожного фронту, класового характеру союзних держав та їхніх армій, чисельності й бойових можливостей цих армій, історично налагоджених взаємовідносин СРСР із кожною з країн [3, с. 177].

Узагальнюючи матеріали, можна стверджувати, що **в ході другого етапу** морально-психологічної підготовки радянських солдат та офіцерів - напередодні наступу на кожен окрему європейську країну - радянські пропагандисти намагались прищепити особовому складу Червоної Армії такі основні принципи:

1) перспектива розвитку бойової співдружності армій вимагала глибокого усвідомлення всіма солдатами та офіцерами її необхідності для прискорення перемоги, розуміння сутності та характеру братства по зброї, що народжувалось, його нерозривного зв'язку з визвольною місією Радянського Союзу в Другій світовій війні. Варто відзначити, що накопичений довоєнний досвід інтернаціональної бойової співдружності був порівняно обмежений та практично недостатньо відомий переважній більшості радянських солдат та офіцерів. Усе це накладало на військові ради та політоргани серйозну відповідальність за організацію виховання особового складу в дусі братерства по зброї з партизанами, бійцями народно-визвольних армій країн Європи [Там само, с. 166].

Політоргани прагнули використати всі можливості, щоб особовий склад не лише був достатньо поінформований про бойових союзників, які перебували в складі їхнього фронту, але й глибоко розумів усю важливість підтримання з ними щирих стосунків, заснованих на

товариських взаємовідносинах у боях і в перервах між боями [Там само, с. 175].

Разом із Червоною Армією діяли й іноземні формування: Народно-визвольна армія Югославії, чехословацька Народна армія, воїни Війська Польського, а наприкінці війни - болгарські, румунські та угорські частини. Політуправління фронтів, у складі яких діяли іноземні частини, у своїх планах передбачали заходи з політичного забезпечення бойової взаємодії радянських воїнів із польськими, чехословацькими, болгарськими, румунськими, угорськими представниками, ділилися із ними досвідом партійно-політичної роботи [5, с. 255].

Радянські агітатори популяризували героїв боїв - представників польської армії, чехословацького корпусу, болгарських та румунських військ. Матеріал для цього брали в газетах, зведеннях радянського інформаційного бюро або листівках. Так, після першого бою окремого чехословацького батальйону під населеним пунктом Соколово радянські агітатори в сусідніх із батальйоном частинах провели бесіди про мужність та стійкість чехів і словаків, про подвиг першого іноземця - Героя Радянського Союзу підпоручика О. Яроша [5, с. 255].

Гасла "За нашу і вашу свободу!", "З радянським Союзом - навіки!" тощо народились під час Ясько-Кишинівської, Карпатської-Дуклінської операцій, у ході боїв за звільнення Бухареста, Праги, Софії, Белграда та ін. [5, с. 256].

Воєнні ради та політоргани перед вступом радянських військ на територію майже кожної країни Європи видавали пам'ятки воїну, у яких роз'яснювали, як із притаманною воїну-визволителю гідністю виконати свій патріотичний та інтернаціональний обов'язок. Крім того, у вищезазначених пам'ятках та зверненнях до особового складу нагадувалось про те, що поряд із ними підуть у бій солдати тієї чи іншої (вказувалось конкретно) союзної армії. Наприклад, були видані: "Пам'ятка воїну Червоної Армії в Болгарії", "Пам'ятка воїну Червоної Армії в Югославії", "Воїну Червоної Армії про Польщу" тощо [3, с. 179].

Великий вплив на особовий склад справляли зустрічі радянських воїнів з воїнами дружних армій. Вони влаштовувались, як правило, напередодні наступу. Наприклад, зустріч червоноармійців із солдатами та офіцерами 1-ї армії Війська Польського організував політвідділ 47-ої армії 1-го Білоруського фронту; широкий розмах подібні зустрічі отримали на 3-му Українському фронті в жовтні 1944 року під час спільних наступальних дій військ фронту та Народно-визвольної армії Югославії. Вони проходили, як правило, в дружній обстановці й завершувались висловлюваннями з обох сторін щодо рішучості спільними діями знищувати противника [3, с. 180].

Політоргани фронтів у ході мітингів, бесід особливо підкреслювали, що в тій чи іншій операції зі звільнення зарубіжної країни поряд із радянськими військовими братимуть участь і представники тієї чи іншої держави. Так, на мітингу однієї із частин 3-го гірськострільцького корпусу сержант Ф. Чорноусов висловився так: "Ми зобов'язані допомогти чехословакам скинути ярмо гітлерівців не лише як нашим братам-слов'янам, але і як товаришам по зброї, які допомагали нам звільнити від ворога Київ. Бились вони добре. На своїй землі будуть битись ще краще" [9, с. 179];

2) після того як Болгарія, Румунія та Угорщина розірвали союз із гітлерівською Німеччиною та оголосили їй війну, а їхні армії розпочали боротьбу на боці радянських військ, у край важливим стало, щоб особовий склад фронтів, в оперативне підпорядкування яких увійшли частини та з'єднання цих країн, правильно оці-

нив нову обстановку, розумів воєнне та політичне значення розширення рядів бойових союзників Червоної Армії. У доповіді Й. В. Сталіна від 6 листопада 1944 року зверталась увага на те, що ізоляція фашистської Німеччини означає "...неминучість її краху" [3, с. 176]. У документах радянського уряду того часу підкреслювалось, що визвольні цілі радянські війська переслідують не лише стосовно окупованих гітлерівцями країн, але й народів Німеччини та її союзників, що почуття помсти - поганий радник у політиці [1, с. 268];

3) окремої важливості набуває питання розвитку у воїнів Червоної Армії почуттів людяності та гуманності під час бойових дій безпосередньо на території Німеччини. Слід відзначити, що радянське командування неодноразово зустрічало розповсюдження деморалізуючих армію в цьому питанні закликів. Наприклад, один із них містився в статтях І. Еренбурга "На Берлін!": "Ні, не люди перед нами... Як пробачити німців?" [10, с.2] або "Іх не можна осилити установками, їх можна перевиховати страхом" [10, с. 4].

Відповідно до такого стану речей, у січні 1945 року військово-політичним командуванням Радянського Союзу було видано низку наказів та розпоряджень, у яких було категорично зазначено: "не допускати грубого ставлення до німецького населення", "спрямувати почуття ненависті на знищення ворога на полі бою" й карати за мародерство, гвалтування, пограбування, безглузді руйнування [6, с. 220].

Воєнні ради та політоргани спрямували свою роботу на усвідомлення червоноармійцями того, що німецький народ і гітлерівська армія - це різні речі. Оскільки ненависть до представників останньої радянськими солдатами та офіцерами могла перенестись (щоправда згодом, на жаль, відзначалися такі агресивні випадки) на мирне німецьке населення, що заплямувало б певним чином імідж СРСР.

Випереджаючи можливі виплески негативу, газета "Правда" виступила з низкою статей, у яких серед іншого закликала з гідністю та честю поводити себе за межами рідної землі й бути гідними своєї великої Батьківщини. В одній зі статей наголошувалось, що "...є різні німці, які воюють по-різному і по-різному себе поводять. Наша партія наголошує, що не можна ототожнювати кліку Гітлера з німецьким народом, з німецькою державою. Червона Армія, виконуючи свою велику визвольну місію, вела бої за ліквідацію гітлерівської армії, гітлерівської держави, але ніколи не ставила собі за мету винищення німецького народу". Ця стаття потім була передрукована всіма фронтовими газетами [7, с. 244].

Виконуючи вимоги партії, політоргани особливу увагу звертали на те, щоб допомогти командирам у вихованні підлеглих, у глибокому усвідомленні змін воєнно-політичної обстановки й навчити їх вести політико-виховну роботу в нових умовах. Така необхідність була спричинена, крім появи з виходом до західного кордону СРСР нових завдань перед Червоною Армією, і тим, що у військах було багато офіцерів, які виростили до офіцерських звань із червоноармійців та молодших командирів. У таких командирів був значний бойовий досвід, але недостатня ідейно-політична підготовка, їм не вистачало уміння вести політроботу та виховувати підлеглих. Крім того, з командирами та політпрацівниками проводились наради, на яких обговорювались питання взаємовідносин з місцевим населенням держави перебування [5, с. 246].

З офіцерськими кадрами проводили спеціальні заняття-інструктажі, семінари, які мали на меті допомогти командному складу краще орієнтуватись у воєнно-політичній обстановці у світі, усвідомлювати завдан-

ня, які вирішує Червона Армія, збагатитись досвідом політичного виховання воїнів, а під час бойових дій постійно нарощувати їх наступальний порив [5, с. 245].

З метою політичного й культурного виховання командирів при політорганах створювались спеціальні бригади лекторів, агітаторів, інструкторів. Вони мали у своєму розпорядженні агітмашини. Представники таких бригад читали командирам лекції про моральне обличчя радянського офіцера, роз'яснювали завдання Червоної Армії за кордоном, проводили політико-економічні огляди держав, територію яких у майбутньому належало звільняти від противника [5, с. 245-246].

У свою чергу, виховання червоноармійців та молодших командирів проводилось за такими напрямками: роз'яснення політики Комуністичної партії СРСР та радянського уряду стосовно населення країн, на території яких будуть вести бойові дії радянські війська; доведення переваг соціалістичного ладу над капіталістичним; підвищення пильності та високого наступального духу воїнів. Основною формою масової політичної роботи була усна й друкована пропаганда та агітація [5; 6].

Активно до пропагандистської роботи залучались і цивільні представники - письменники, артисти, провідні діячі культури. Так, відповідно до звіту профспілок працівників мистецтв, на початок 1944 року до виховної та пропагандистської роботи було залучено більше 3 тисяч бригад діячів мистецтв, проведено 280 тисяч концертів у госпіталях і 24 тисячі концертів у резервних частинах [11, с. 95].

Тематика пропагандистської та лекційної роботи складалась відповідно до ходу бойових дій на фронтах. Зауважимо, що в досліджуваний період у ній значно зростала вага розкриття проблем внутрішнього та міжнародного становища країн, на територію яких планувався вступ Червоної Армії, антифашистського руху Опору в кожній із них, їхніх національних та революційних традицій, політичної та воєнної пильності радянських воїнів, норм їхньої поведінки за кордоном. Наприклад, читались лекції на такі теми: "Сучасна Польща", "Високо тримати честь і гідність радянського воїна за межами рідної країни", "Російські армії на Балканах", "Боротьба слов'янських народів проти фашизму" тощо [3, с. 178]. Активно використовувались історичні аналогії та паралелі. Із цією метою, наприклад, згадувались історичні події російсько-пруської війни 1756-1763 рр.: "Приклад предків, які штурмували Берлін ... буде невідступно перед нами, перед кожним офіцером та бійцем Червоної Армії" [6, с. 198].

У радянській пропаганді цього періоду окреме місце займала робота з політичного виховання та бойового навчання нового поповнення, серед якого були воїни, призвані з раніш окупованих радянських територій та радянські військовополонені, визволені під час відступу німецьких військ. Для проведення бесід із новобранцями були виокремлені й підготовлені агітатори, лектори, редактори бойових листків, перекладачі. Наприклад, у 13-й армії серед військовослужбовців-молдаван працювало 160 агітаторів та лекторів [5, с. 247].

## Висновки

1. Форми та розмах роботи радянських воєнних рад та політорганів з укріплення морально-психологічного стану військовослужбовців Червоної Армії перебували в прямій залежності від конкретних бойових завдань кожного фронту, класового характеру союзних держав та їхніх армій, чисельності й бойових можливостей цих армій, взаємовідносин СРСР із кожною з країн.

2. Загалом агітаційно-пропагандистська робота була спрямована на забезпечення належного рівня політи-

*№ 6 (126) листопад-грудень 2013 р.*

ко-морального стану солдатів та офіцерів Червоної Армії, сприяла налагодженню правильних їх взаємовідносин із місцевим населенням зарубіжних країн, союзниками по зброї із числа інших національностей та військовими формуваннями країн Європи. Та заради об'єктивності у висвітленні цього питання слід зазначити, що явище мародерства, морального та фізичного приниження мешканців країн, що "звільнялись", мало місце. Відлуння його негативно вплинуло на повоєнний імідж Радянського Союзу та живе в серцях сучасників.

3. Водночас, у ході роботи радянських пропагандистів напередодні вступу Червоної Армії на територію Європи відбувався розвиток генетичного патріотизму, який притаманний будь-якій людині в умовах загрози її життю, існуванню її сім'ї та Батьківщини, у патріотизм із нотами політичного розуміння цілей Радянського Союзу на Європейському театрі воєнних дій.

На сучасному етапі у вітчизняній історіографії залишається малодослідженим питання пропаганди на радянсько-німецькому фронті в 1941-1945 роках, що й становить перспективи подальшого дослідження.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Семиряга М. И. Борьба народов Центральной и Юго-Восточной Европы против немецко-фашистского гнета / М. И. Семиряга. - М. : Наука, 1985. - 326 с.

**Куцкая Олеся,**

*кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры тактики факультета боевого применения войск Академии сухопутных войск, г. Львов*

### **СОВЕТСКАЯ ПРОПАГАНДА СРЕДИ СВОИХ ВОЙСК НАКАНУНЕ ВСТУПЛЕНИЯ КРАСНОЙ АРМИИ НА ТЕРРИТОРИЮ СТРАН ЕВРОПЫ (II пол. 1944 года)**

Анализируется содержание советской пропаганды и агитации при работе с личным составом Красной Армии на заключительном этапе Второй мировой войны на европейском театре военных действий с целью обеспечения его морально-психологического состояния. Определяются взаимозависимость идеологической работы среди советских войск с политическими отношениями между СССР и странами Европы, в которые планировалось вступление Красной Армии, с руководящими документами по организации и проведению пропагандистских мероприятий.

**Ключевые слова:** Красная Армия; страна пребывания; иностранные контингенты; пропаганда; морально-психологическое состояние войск.

**Kutska Olesya,**

*candidate of historical sciences, assistant professor, assistant professor of Army Academy tactics department, Lviv*

### **SOVIET PROPAGANDA AMONG OWN TROOPS ON THE EVE OF THE RED ARMY ENTERING THE TERRITORY OF EUROPEAN COUNTRIES (THE LATTER HALF OF 1944)**

The paper analyzes the content of Soviet propaganda and agitation used in working with the Red Army personnel in the European theater of military operations at the final stage of World War II. The author identifies the interdependence between the ideological work among the Soviet troops and political relations of the USSR with the European countries which the Red Army planned to enter and with guideline documents on organization and carrying out of outreach activities. It is demonstrated that the communications work ensured an appropriate moral and psychological state of Red Army soldiers and officers, contributed to establishment of adequate interrelations with local communities of foreign countries, allies in arms of other nationalities and military units of European countries. For the sake of objectivity in treating this issue, however, it should be pointed out that there were some cases of pillage, moral and physical humiliation of inhabitants of the 'liberated' countries. Their repercussions adversely affected the postwar image of the Soviet Union and dwell within the hearts of contemporaries.

It is concluded that during the work of Soviet propagandists on the eve of the Red Army entering the territory of European countries the genetic patriotism inherent in any person in circumstances which threaten his or her life, existence of his or her family and Motherland was developing into the patriotism with notes of political understanding of the goals of the Soviet Union in the European theater of military operations.

**Keywords:** Red Army; host country; foreign contingents; propaganda; moral and psychological state of troops.

#### REFERENCES

1. Semiryaga M. I. (1985), The struggle of the peoples of Central and South-Eastern Europe against the German fascist oppression, Nauka, Moscow, 326 p. (rus).

**№ 6 (126) листопад-грудень 2013 р.**

2. Danielsen R., Dyurvik S. (2003), History of Norway from the Vikings to the present day, Moscow, p. 370 (rus).
3. Kiselev A. D., Glazachev V. A., Glazunov P. M. (1985), The ideological work of the Communist Party in the active army of 1941 – 1945, Voenizdat, Moscow, 270 p. (rus).
4. The foreign policy of the Soviet Union during World War II (1946), Nauka, Moscow, Vol. 2, p. 105 (rus).
5. Isakov P. F., Volkov A. M., Kolychev V. G. (1984), Political organs of the Soviet Armed Forces: Historical and a theoretical essay, Voenizdat, Moscow, 400 p. (rus).
6. Gula R. V. (2013), Army. War. Soviet patriotism (Ukraine. 1941 – 1945). Monograph, Gerda, Dnepropetrovsk, 276 p. (rus).
7. Portyankin I. A., ed. (1960), The Soviet military press. Historical essay, Voenizdatelstvo Ministerstva Oborony Soyuza RSR, Moscow, 418 p. (rus).
8. Alekseyev M. A. (1954), Soldaty [Soldiers], Voenizdat, Moscow, p. 215 (rus).
9. Vedenin A. Ya. (1964), Gody i kyudi [Years and people], Voenizdat, Moscow, p. 132 (rus).
10. Erenburg I. (1944), *Krasnoarmeyets*, № 13-14, p. 4; № 17-18, p. 2 (rus).
11. Bayrau D. (2008), *Otechestvennaya istoriya*, № 1, p. 95 (rus).

© Куцька Олеся

Надійшла до редакції 15.11.2013

УДК 341.214(575.4)ББК Ф5

**ЛЕВИК БОГДАН,**

*кандидат історичних наук, полковник запасу, м. Львів*

## **ТУРКМЕНИСТАН - НОВА ПОСТІЙНО НЕЙТРАЛЬНА ДЕРЖАВА ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ**

**Стаття присвячена незалежній Республіці Туркменістан, досвіду будівництва національної системи безпеки, чинного законодавства з питань військової політики, особливостям набуття постійного нейтралітету, готовності до подолання сучасних військових загроз, ролі представницького, законодавчого, виконавчих органів влади та Президента в державному забезпеченні захисту національних інтересів у пострадянський період історії.**

**Ключові слова:** Республіка Туркменістан; Конституція Туркменістану; Воєнна доктрина; Президент Туркменістану; Збройні сили Туркменістану.

**Постановка проблеми.** Після розпаду Радянського Союзу республіки Середньої Азії стали перед вибором подальшого розвитку. Їхній економічний розвиток у радянський період був активним. Система біполярного світосприйняття завершилась. Загроза виникнення ядерної війни між ідеологічними ворогами СРСР і США зникла. Країни самостійно повинні були визначати свої національні пріоритети в нових геополітичних умовах. Виникли нові глобальні загрози і внутрішні ризики для національної безпеки. Серед п'яти держав Центральної Азії (далі - ЦА) свій майбутній шлях Туркменістан визначив як миролюбну зовнішню політику до всіх країн-партнерів; відмову від участі у військово-політичних союзах і блоках; заборону розміщення на своїй території військових баз зарубіжних країн. Держава виступила проти використання й розповсюдження ядерної, хімічної та біологічної зброї. Для реалізації задекларованих цілей країна пройшла два десятиліття свого новітнього пострадянського історичного періоду.

**Аналіз досліджень і публікацій.** Зазначений період історії залишається в полі зору політологів центральноазійських країн. Так Ю. М. Альошин, представник Киргизько-Російського Слов'янського університету у своїй дисертації "Національна безпека нових незалежних держав на пострадянському просторі (за матеріалами країн Центральної Азії)" дослідив нормативно-законодавчу базу й специфіку підходів кожної країни до проблеми забезпечення національної безпеки, акцентувавши на регіональних та національних загрозах [1].

Представник цього ж університету Кім Мін Чул у своїй кандидатській роботі "Формування системи регіональної безпеки у пострадянській Центральної Азії" дослідив вплив транснаціональних викликів і загроз на формування регіональних структур безпеки в ЦА [2]. Історію й проблеми регіональної безпеки нових незалежних держав ЦА вивчав В. Й. Маслов [3]. Співпрацю Російської Федерації з державами ЦА з питань міжнародної безпеки досліджувала З. Т. Турдієва [4]. Трансатлантичне партнерство з проблем безпеки в ЦА досліджує А. М. Ақтамалієва [5]. Істориків серед названих науковців немає. Аналогічна ситуація з питань дослідження країн Центральної Азії і серед науковців незалежної України.

**Мета** запропонованої статті полягає в проведенні історичного аналізу пострадянського періоду незалежного Туркменістану з питань захисту своїх національних інтересів у нових геополітичних умовах.

**Виклад основного матеріалу.** Туркменістан - одна з п'яти країн Центральної Азії, прикаспійська держава, яка отримала незалежність у результаті розпаду СРСР. Спільні кордони має із Казахстаном (протяжність кордону - 379 км), Узбекистаном (1621 км), Іраном (992 км) та Афганістаном (744 км). Туркменістан має вихід у Каспійське море, через яке межує з Іраном і Азербайджаном (берегова лінія 1768 км). Велику територію займає пустеля Кара-Кум ("Чорні піски"). Через республіку протікає найбільша ріка Центральної Азії Амудар'я, яка дає початок Каракумському каналу протяжні-

*№ 6 (126) листопад-грудень 2013 р.*